

Oydin Alimbekova

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Vokal" kafedrası dotsenti
E-mail: alimbekovaoydin1975@gmail.com

MUSIQIY ESHITISH VOKAL-XOR FAOLIYATIDA MUSIQIY ISTE'DODNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqiy eshitish qobiliyatining vokal-xor faoliyatidagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Musiqiy iste'dodning shakllanishida eshitish qobiliyatining roli, uning vokal va xor ijrosidagi metodik hamda psixologik jihatlari yoritiladi. Shuningdek, xor jamoalarida musiqiy eshitishni rivojlantirish usullari, pedagogik yondashuvlar va zamonaviy tadqiqotlar asosida ilmiy izohlar beriladi.

Kalit so'zlar: musiqiy eshitish, vokal-xor faoliyati, musiqiy iste'dod, pedagogika, metodika, psixologiya.

MUSICAL HEARING AS A KEY FACTOR OF MUSICAL TALENT IN VOCAL-CHORAL ACTIVITY

Abstract. This article analyzes the significance of musical hearing in vocal and choral activity. It examines the role of musical hearing in the formation of musical talent, as well as its methodological and psychological dimensions in vocal and choral performance. The study also highlights methods for developing musical hearing in choral ensembles and discusses relevant pedagogical approaches based on contemporary research findings.

Keywords: musical hearing, vocal and choral activity, musical talent, pedagogy, methodology, psychology.

Musika insoniyat madaniyatining eng qadimiy va muhim sohalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Insonning musiqiy qobiliyati tabiiy iste'dodlarga asoslanib, ta'lim va mashq jarayonida takomillashadi. Vokal-xor ijodida eshitish qobiliyati hal qiluvchi omil bo'lib, u nafaqat yakka ijrochining, balki butun jamoa

ijrosining sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan musiqiy eshitishni rivojlantirish musiqiy ta'limning markaziy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Musika eshitish – bu insonning ovoz balandligi, tembr, ritm va intonatsiyani aniq his qilish qobiliyatidir. U umumiy sensor tizimdagi eng nozik va murakkab jarayonlardan biri sifatida tavsiflanadi. Psixologiya va pedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqiy eshitish faqatgina tug'ma qobiliyat emas, balki ta'lim jarayonida shakllanadigan va rivojlanadigan murakkab ko'nikma sifatida ham namoyon bo'ladi.

B.M.Teplov musiqiy iste'dodning asosiy tarkibiy qismi sifatida musiqiy eshitishni ta'riflaydi. Uning fikricha, musiqiy eshitish – bu ovoz balandligini aniqlash, interval va akkordlarni farqlash, shuningdek, ritmik tuzilmani sezish qobiliyatidir [1].

B.V. Asafyev esa uni “musiqiy tafakkur jarayonining boshlang'ich bosqichi” sifatida ko'radi [2]. Musika eshitishning turlari – absolyut, nisbiy, garmonik va ritmik eshitish bo'lib, ularning rivojlanishi pedagogik mashg'ulotlar orqali ta'minlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda musiqiy eshitish quyidagi turlarga ajratiladi:

- **Absolyut eshitish** – ovoz balandligini hech qanday tayanchsiz aniqlash qobiliyati.
- **Nisbiy eshitish** – ovozlarni boshqa ovozlarga nisbatan aniqlash va farqlash qobiliyati.
- **Garmonik eshitish** – akkord va garmonik tuzilmalarning uyg'unligini his qilish qobiliyati.
- **Ritmik eshitish** – vaqt va ritmni sezish qobiliyati.

Ushbu turlar insonda turlicha darajada namoyon bo'ladi va ularning takomillashishi pedagogik mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. To'g'ri mashqlar orqali ushbu qobiliyatlarni yuqori darajada rivojlantirish mumkin. Bolalik davrida sezgirlik yuqori bo'lgani uchun bu jarayon ancha samarali kechadi. Biroq katta yoshda ham differentsiatsiya tamoyillariga amal qilinsa, musiqiy eshitishni

takomillashtirish mumkin. Musiqa eshitish vokal-xor faoliyatida alohida ahamiyatga ega: xor ijrosida ovozlarning uyg'unligi, intonatsiya aniqligi va ritmik barqarorlik aynan musiqiy eshitish orqali ta'minlanadi. Agar xor a'zolarida musiqiy eshitish yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, umumiy ijro sifati pasayishi mumkin. Shu sababli xor pedagogikasida musiqiy eshitishni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Vokal jamoasida ovozlarning uyg'unligi, intonatsiya aniqligi va ritmik barqarorlik bevosita musiqiy eshitish qobiliyatiga bog'liq. Har bir xor a'zosi musiqiy eshitish orqali umumiy ijroga moslashadi. Agar xor a'zolarida ushbu qobiliyat yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, jamoaviy ijro sifati pasayadi. Shu sababli xor mashg'ulotlarida musiqiy eshitishni rivojlantirish asosiy pedagogik vazifa hisoblanadi. Musiqiy eshitishni rivojlantirishda solfedjio mashqlari, interval va akkordlarni eshitish mashqlari muhim ahamiyatga ega. O'quv jarayonida xor mashg'ulotlari orqali eshitish qobiliyatini mustahkamlash mumkin. Zamonaviy ta'limda esa audio dasturlar, mobil ilovalar va virtual xor simulyatorlari kabi texnologiyalardan foydalanish orqali musiqiy eshitish sezilarli darajada rivojlantirilmoqda. Musiqiy eshitishning rivojlanishi diqqat, xotira va sezgirlik bilan chambarchas bog'liq. Jamoaviy ijroda psixologik uyg'unlik aynan ushbu qobiliyat orqali ta'minlanadi. Musiqiy xotira interval va akkordlarni farqlashda, melodiylarni eslab qolishda muhim ahamiyatga ega. Sezgirlik va emotsional tajribalar esa musiqiy iste'dodning shakllanishida hal qiluvchi omillardan hisoblanadi.

Bugungi kunda musiqiy eshitishni rivojlantirishda multimedia vositalari, interaktiv mashqlar va virtual xor simulyatorlari keng qo'llanilmoqda. Musiqiy eshitish vokal-xor faoliyatida musiqiy iste'dodning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Uni rivojlantirish pedagogik jarayonning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, xor ijrosining badiiy va texnik sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ovoz hosil bo'lish jarayoni murakkab teskari aloqa tizimi yordamida boshqariladi. Ushbu tizim miya bo'limlariga ovoz apparatining har bir nutq yoki qo'shiq paytida

qanday akustik natija bergani, qanday rezonator hodisalar yuzaga kelgani va turli bo'limlarda – og'iz, halqum, tomoq, hiqildoq, ko'krak va boshqalarda qanday sezgilar kuzatilgani haqida ma'lumot yetkazadi [3].

Sezgilarni tahlil qilish asosida akustik natija bilan unga erishish usuli o'rtasida bog'lanishlar o'rnatiladi. Agar bu sezgilar yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, ovoz apparatini boshqarish ham nomukammal bo'ladi. Shu sababli vokal funksiyani takomillashtirish sezgilarning nozik rivojlanishini talab qiladi.

Eshitish – vokal va nutq funksiyasining asosiy regulyatori bo'lib, uning rolini ortiqcha baholash qiyin. Ovoz apparati va quloq – bu axborotni tovush orqali uzatishning yagona tizimining ajralmas qismidir. Agar inson bolaligida eshitish qobiliyatidan mahrum bo'lsa, unda tovush tasavvurlari shakllanmaydi va ovoz apparati orqali hech narsani ifoda eta olmaydi. Shuning uchun “musiqiy karlik” holatida inson musiqiy tasavvurlardan mahrum bo'ladi. Bolalikdan to'g'ri vokal tasavvurlarni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Masalan, Italiyada bolalar musiqa muhitida o'sgani uchun vokal san'atining yuqori darajasi kuzatiladi. Shuningdek, mashhur qo'shiqchilar ijrosini tez-tez tinglash orqali vokal idealini tarbiyalash mumkin.

Bugungi kunda ovoz yozuv texnologiyalari keng rivojlangan bo'lib, ular ovozning barcha xususiyatlarini yuqori sifatda uzatadi. Bu esa har bir o'quvchi uchun to'g'ri kuylash tasavvurini shakllantirish imkonini beradi. Shu bois, to'g'ri kuylash tasavvurini rivojlantirish vositasidan voz kechmaslik zarur. Bunda nafaqat mukammal ijrochilarni, balki nomukammal va hatto yomon qo'shiqchilarni tinglash ham muhim ahamiyatga ega. Dastlab eshitish faqat qo'pol farqlarni ajrata olsa-da, mashq va taqqoslash jarayonida differensiasiya qobiliyati tobora ortib boradi. Mashhur italiyalik pedagog Tozi ta'kidlaganidek: “Boshqalarning xatolarini o'rganing – bu katta maktab, arzon, ammo ko'p narsani o'rgatadi. Ko'pincha eng yomon qo'shiqchi eng yaxshi o'qituvchi bo'ladi” [4]. Shu sababli har bir o'quvchi imkon qadar ko'proq vaqtini pedagog sinfida o'tkazishi, turli sifatdagi ovozlarni tinglashi va ovozda tobora ko'proq xususiyatlarni ajratishga o'rganishi zarur.

Pedagog tomonidan olib boriladigan ovoz tahlili eshitishni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Dastlab eshitish umumiy ovozni qabul qiladi. Masalan, orkestrni ilk bor tinglaganda, u yaxlit ovoz sifatida idrok etiladi, keyinchalik, mashq va tajriba orqali alohida cholg'u guruhlar – torli, yo'g'och puflama, mis puflama – ajratiladi. So'ngra, har bir guruh ichidagi cholg'ularning tembrlari farqlanadi: goboyini klarnetdan, skripkani altdan, valtormani trubadan va hokazo. Tajribali dirijyorlarda eshitish shunchalik rivojlanadiki, ular katta orkestrda notekis nota olgan musiqachini osonlik bilan aniqlay oladi. Bu jarayon differentsiatsion tormozlanish tamoyiliga asoslanadi: diqqat muayyan tovushga qaratilganda, boshqa tovushlar vaqtincha idrokdan chiqib ketadi. Pedagog kuy intonatsiyasining tozaligiga, tembr rangining to'g'riligiga e'tiborli bo'lishi shart. Noto'g'ri ovozni o'tkazib yubormasligi, to'g'risini so'z bilan mustahkamlashi va xatolarni tuzatishi zarur. Muntazam mashq va tinglash orqali o'quvchi asta-sekin toza, tembr jihatdan to'g'ri bo'yalgan kuylashga erishadi. Intonatsiya tozaligi va tembrni eshitish orqali nazorat qilish masalasida qo'shiqchi ko'pincha qiyinchiliklarga duch keladi. Bu jarayonda odatda passiv eshitish va aktiv eshitish farqlanadi. Passiv eshitish – bu tovushni to'g'ri idrok etish qobiliyati bo'lsa, aktiv eshitish – eshitilgan narsani ovoz orqali aniq tasvirlash qobiliyatidir. Passiv eshitish differentsiatsiyalarning eshitish analizatorida rivojlanishi bilan bog'liq bo'lsa, aktiv eshitish ovoz apparatini zarur balandlikdagi tovushni hosil qilish uchun boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Agar qo'shiqchi ichki eshitishda to'g'ri tasavvurga ega bo'lmasa, uning ijrosida notekislik yuzaga keladi. Bu holat ko'pincha melodik tuzilmaning xotirada to'g'ri joylashmaganligi bilan bog'liq bo'ladi. Pozitsion notekislik – tembrning noto'g'ri hosil bo'lishi natijasida yuzaga keladi. Yuqori obertonlari ko'p bo'lgan tovushlar eshitishda past obertonlari ustun bo'lgan tovushlarga nisbatan balandroq tuyuladi, hatto ularning asosiy tovushi bir xil bo'lsa ham. Shu sababli intonatsiya aniqligi ko'p hollarda vokal texnologiyaga bog'liq bo'lib qoladi. Qo'shiqchi o'z ovozini atrofdagilar eshitganidek qabul qilmaydi. Bu suyak o'tkazuvchanligi va ichki to'qimalar orqali eshitish bilan bog'liq. Shuning uchun

qo'shiqchi intonatsiyani faqat asosiy tovush balandligi orqali tuzatishi mumkin, ammo bu pozitsion notekislikda yetarli bo'lmaydi. Hatto mukammal musiqiy eshitishga ega qo'shiqchilar ham ba'zan intonatsiyani aniq bajara olmaydilar. Bunday holatda qo'shiqchi intonatsiyaning noaniqligini faqat eshitish orqali emas, balki mushak, rezonator va vibratsion sezgilar orqali ham anglaydi. Masalan, tajribali qo'shiqchi kontsertmeysterga: "Men bugun pastlatmayapmanmi?" [5] deb murojaat qilishi mumkin.

Ovoz kuchidagi aldovchi xususiyat qo'shiqchining o'zini qanday eshitishi va atrofdagilarning qabul qilishi o'rtasidagi farq bilan bog'liq. Ko'p hollarda qo'shiqchiga ovozi baland va to'liq tuyuladi, ammo atrofdagilar uchun u zaif eshitilishi mumkin. Aksincha, ovoz unga kuchsiz tuyulganida, zalda jangdor va ta'sirli qabul qilinadi. Shu sababli pedagog o'quvchining ovozini aks ettiruvchi "oyna" vazifasini bajarishi, uni doimo nazorat qilib borishi zarur. Bu jarayon o'quvchi o'z eshitish va ichki sezgilari orqali atrofdagilar uchun to'g'ri bo'lgan ovozga moslashguncha davom etadi. Eshitish sezgilari nafaqat aldovchi, balki beqaror hamdir. Ular kuylashga mos keladigan akustik sharoitga bog'liq. Masalan, yumshoq buyumlar bilan to'ldirilgan yopiq xonada qo'shiqchi o'z ovozini yomon eshitadi, bo'sh xonada esa aks-sado ovozni chalkashtirib yuboradi. Shuning uchun ichki sezgilar ovozni nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular barqarorlik bilan ajralib turadi. Pedagog o'quvchining ovoz kuchi va tembrini doimo kuzatib borishi, noto'g'ri tasavvurlarni tuzatishi va to'g'ri ijroni mustahkamlashi lozim. Bu orqali qo'shiqchi asta-sekin ichki sezgilari va tashqi eshitish tasavvurini uyg'unlashtirib, intonatsiya aniqligi va ovozning jarangdorligini ta'minlaydi. Pozitsion notekislikka qarshi kurashda mushak harakatlarining aniq ishlab chiqilishi, harakat analizatori va boshqa analizatorlarning to'g'ri ishlashi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun vokal pedagog va kontsertmeyster ovozning to'g'ri pozitsion sozlanishiga katta e'tibor qaratishi lozim. Qo'shiqchining o'z ovozi haqidagi noto'g'ri eshitish tasavvuri nafaqat tembrga, balki ovoz kuchiga ham taalluqli. Bu holatni eng yaxshi tarzda o'quvchi o'z ovozini magnitofon

yozuvi orqali tinglaganda anglaydi. Shuning uchun pedagogik jarayonda ovozning to'g'ri intonatsiyasi va tembrini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmog'i zarur.

Musiqiy eshitish insonning vokal-xor faoliyatida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'lib, uning rivojlanishi musiqiy iste'dodning shakllanishi va ijro sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Absolyut, nisbiy, garmonik va ritmik eshitish turlari pedagogik mashg'ulotlar orqali takomillashtiriladi va jamoaviy ijroda uyg'unlik, intonatsiya aniqligi hamda ritmik barqarorlikni ta'minlaydi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eshitish qobiliyati tug'ma xususiyat bilan cheklanib qolmay, balki ta'lim jarayonida shakllanadigan va rivojlanadigan ko'nikma sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik tajribada solfedjio mashqlari, interval va akkordlarni eshitish mashqlari, shuningdek, multimedia vositalari va virtual xor simulyatorlari musiqiy eshitishni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Eshitish qobiliyati diqqat, xotira va sezgirlik bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning takomillashishi orqali vokal ijroda intonatsiya tozaligi, tembr rangining to'g'riligi va ovoz jarangdorligi ta'minlanadi. Shu tariqa, musiqiy eshitishni rivojlantirish musiqiy ta'limning markaziy vazifasi sifatida qaralishi lozim. Uning pedagogik va psixologik jihatdan to'g'ri yo'naltirilishi nafaqat yakka ijrochining, balki butun xor jamoasining badiiy va texnik darajasini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barkhatova I. *Voice Training for Pop Vocalists. A Method for Diagnosing Problems: A Textbook* // I.B. Barkhatova. – St. Petersburg: Lan. Planet of Music, 2015. – 61 p.
2. Теплов Б. *Психология музыкальных способностей*. – Санкт-Петербург: Планета музыки, 2020. – 408 с.
3. Асафьев Б. *Музыкальная форма как процесс*. – Санкт-Петербург: Музыка, 2019. – 380 с.

4. Дмитриев Л. Основы вокальной методики // Л.Б. Дмитриев. – Москва: Музыка, 2007. – 368 с.
5. Omonmullayeva D. Estrada xonandaligi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Musiqqa, 2007. – 120 b.
6. Pirmatov Sh. Xonandalik san'ati. O'quv qo'llanma. – Toshkent: San'at, 2011. – 144 b.
7. Pirmatov Sh. Yakkaxon qo'shiqchilik. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Musiqqa, 2011. – 128 b.
8. Pirmatov Sh. Vocal texnikasi asoslari. O'quv uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Musiqqa, 2011. – 96 b.
9. Тураев Ю., Амануллаева Д. Вопросы методики преподавания эстрадного пения. Методическое учебное пособие. – Тошкент: Музыка, 2004. – 100 с.
10. Музыкальная энциклопедия. – Москва, 2010. – 3000 с.
11. Пирматов Ш., Маликова Д. Основы вокальной техники. Учебное пособие. – Тошкент: Musiqqa, 2022. – 120 с.